

JACOB ARFWEDSON:

# Människan, samhället och naturrätten

*Det är nu 200 år sedan Edmund Burkes "Reflections on the Revolution in France" och Thomas Paines "Rights of Man" utkom.*

*Jacob Arfwedson som våren 1990 låg vid Catholic University, Waschington D C som det marknadsekonomiska institutet Timbros Capitoliumstipendiat, skriver här om Burke—Paine-debatten om franska revolutionen.*

*Jacob Arfwedson arbetar med internationell press vid premiärministerns informationstjänst i Paris.*

**F**å politiska pamfletter har väl betytt så mycket för opinionsbildning och idéhistorisk utveckling i modern tid som Edmund Burkes *Reflections on the Revolution in France* (1790) och Thomas Paines *Rights of Man* (1791-92). Det är heller ingen tillfällighet att bägge dessa skrifter besitter en betydande aktualitet 200 år senare.

Då Margaret Thatcher i juli 1989 i samband med 200-årsminnet av den franska revolutionen besökte Paris, illustrerades återigen den avsevärda skillnad i synsätt mellan engelskt och franskt tänkande som debatten mellan Burke och Paine uppvisar. För att markera sin ståndpunkt valde Thatcher att, i stället för att hylla den franska revolutionen, framhäva den brittiska traditionen. 1688 års "Ärorika Revolution" ansåg den brittiska premiärministern vara ett bättre uttryck för mänskliga frihetssträvanden och överlämnade sedan — till fransmännens stora förtrytelse — ett exemplar av Charles Dickerns *Två städer* — en för fransk historieskrivning inte särskilt smickrande skildring av jacobiner och giljotiner.

Debatten mellan Burke och Paine om den franska revolutionens innebörd har givit upphov till en mängd litteratur. Denna artikel avser inte att så mycket redovisa andra författares uppfattning i frågan, utan fastmer att analysera de två ursprungliga texterna. Det förtjänar att påpekas att Paines *Rights of Man* är en direkt replik på Burkes *Reflections* (vilken för övrigt framkallade över 400 (!) publicerade svar).

Syftet är att visa att även om både Paine och Burke kan betraktas som företrädare för liberala principer, så leder deras respektive resonemang fram till hart när vä-

sensskilda filosofier; om man så vill kan dessa skillnader återföras på författarnas mycket olika personligheter och bakgrund.

### Människans rättigheter

Åtskilliga författare har ägnat sig åt att studera naturrättens roll i debatten mellan Burke och hans olika motståndare.<sup>1</sup> Man skall inte glömma bort att de franska revolutionärerna i stor utsträckning hade britternas sympati då Burke publicerade sina reflektioner om situationen på andra sida Kanalen.

Burke motsatte sig bestämt den förhärskande upplysningsfilosofin och var överhuvud under hela sin gärning en öppen motståndare till alla former av abstrakta spekulationer. Han hade föga eller intet gott att säga om Paris *philosophes* som dyrkade Rousseau och rationalismen över allt annat. Det var därför inte underligt, att Burkes skeptiska inställning kom att väcka både besvikelse och indignation hos populisten och pamflettisten Thomas Paine. Denne politiske vagabond och kafépolitiker — som kanske utövade större inflytande över både den amerikanska och senare den franska revolutionen än någon annan enskild aktör — var på många sätt Burkes diametrala motsats. Han var en självlärd mångsysslare som till fullo omfattades av de nya tidens läror och som inte minst energiskt gick in för att omsätta de radikala upplysningsidéerna i praktisk politik.

Kontroversen mellan de två författarna har sitt ursprung i deras respektive människosyn och historiefilosofi. Följande citat från Paine ger en ganska god inblick i hans syn på människan och hennes rättigheter:

”Naturliga rättigheter är de som tillkommer människan i kraft av hennes existens. Till dessa hör alla intellektuella, eller andliga, rättigheter, och även rätten att som individ söka välbefinnande och lycka, förutsatt att denna rätt inte kränker andras naturliga rättigheter.

Politiska rättigheter är de som tillkommer människan i hennes egenskap av medlem i samhället. Varje politisk rättighet grundar sig på en förut existerande rättighet i individen själv, men denne har inte i alla sammanhang inflytande nog att åtnjuta denna rätt. Till denna typ av rättigheter hör alla dem som har med säkerhet och beskydd att göra.”<sup>2</sup>

Det är inte särskilt svårt att i detta citat urskilja inflytandet från John Locke och Jean-Jacques Rousseau. Människan besitter naturliga rättigheter, där termen ”naturlig” syftar tillbaka på människonaturen. Implicit figurerar här också Lockes fiktiva naturtillstånd, som antas föregå det civila samhällets tillkomst. Tyngdpunkten ligger på människans i grunden förnuftiga karaktär: redan innan samhällskontraktet ingåtts kan människan sägas vara kompetent att leva i harmoni med andra individer utan att några större konflikter uppstår. Människan är egentligen inte betjänt, varken av en statsmakt eller av några sociala konventioner utan är på det hela taget sig selv nok.

Varje naturlig rättighet omvandlas i Paines version av samhällsfördraget till en politisk rättighet. Samhällets grundläggande mål och funktion är att skydda dessa rättigheter; samhällets fundament utgörs av individernas rättigheter, och den skyddssammanslutning som uppstår härleds ur människans villkor i naturtillståndet.

Det är föga förvånande att sådant abstrakt och ohistoriskt synsätt inte tilltalar Burke. Dennes perspektiv är i motsats till Paines, den historiska erfarenhetens. Det går och är heller inte meningsfullt att göra en strikt uppdelning mellan begreppen "social"/"samhällelig" å ena sidan och "naturlig" å den andra, säger Burke:

"Det civila samhället . . . är ett naturtillstånd; mycket mer så än ett rått och oskickligt leverne. Ty människan är av naturen förnuftig och hon är aldrig närmare sitt naturliga tillstånd än då hon befinner sig där förnuftet bäst odlas och dominerar. Konsten är människans natur."<sup>3</sup>

Det civila samhället är m a o det genuina naturtillståndet, dvs det tillstånd där människans naturliga sociala karaktär bäst kommer till sin rätt. Men betyder det att Burke avvisar alla tankar på naturliga rättigheter? Nej, men det innebär däremot att han förkastar Lockes och Rousseaus idé om ett abstrakt naturtillstånd där människorna i en tänkt "förhistorisk" tid skulle ha levt utan sociala konventioner. Burkes utgångspunkt är i stället det brittiska rättssamhällets institutioner och hans analysinstrument är den historiska erfarenheten.

Naturligtvis har människan rättigheter, säger Burke, men dessa måste betraktas som en *konvention* och som en produkt av en historiskt utprövad princip; inte, som Paine med stöd av Locke vill hävda, som en tankeprodukt som lämnar den mänskliga erfarenheten utan avseende. (Samtidigt kan det vara värt att notera att Burke – dock utan direkta citat – lånar ganska friskt från Lockes rättighetsresonemang i *Second Treatise of Government*).

På denna punkt förefaller diskussionen

med Paine blockerad: den sistnämnde hävdar (felaktigt) att Burke förnekar själva existensen av rättigheter. Hans kritik siktar in sig på Burkes ovilja att acceptera det Lockeska naturtillståndet som utgångspunkt när det gäller att härleda rättigheterna. I historien kan varje ståndpunkt finna stöd någonstans, invänder Paine, som anser att Burke å sin sida använder historien selektivt för sina egna syften. Dessutom: varje generation har samma värde som sin föregångare och således samma rättigheter. Härav följer i sin tur att en ny generation inte behöver ta någon speciell hänsyn till de föregångandes erfarenheter och institutioner.

"Det står i vår makt att bygga världen från grunden igen", utropade Paine i enlighet med sina rationalistiska ideal i pamfletten *Common Sense*. Denna skrift blev som bekant en mäktig startsignal till den amerikanska revolutionen. Liksom sin efterföljare *Rights of Man* blev denna en omedelbar succé, vilket är lätt att förstå. Båda pamfletterna är skrivna på ett suggestivt och medryckande sätt. Läsaren måste nästan oavsett sympatier i övrigt nicka instämmande åt många av författarens appeller:

"En ärlig man är mera värd för samhället och i Guds åsyn än alla bekrönte banditer som någonsin levat."<sup>4</sup>

"Jag råkade anlända till Amerika bara några månader innan oroligheterna utbröt... Ingen kunde då ha övertygat mig att bli vare sig soldat eller författare... Men då landet i vilket jag just satt min fot sattes i brand runt omkring mig, var det tid att röra på sig. Det var dags för var och en att röra på sig."<sup>5</sup>

En sådan entusiasm var ägnad att upp-

vigla de breda folklager där Paine också hade sitt ursprung. Mot sådant tal, som primärt väddar till folks känslor och passioner, hade Burke och likasinnade föga att sätta som kunde tävla om uppmärksamheten. Det räcker knappast med att stillsamt påpeka att den som proklamerar att tidigare erfarenheter saknar relevans, samtidigt indirekt förklarar sig inte förtjäna att bli ihågkommen av nästa generation.

### Paine, Burke och revolutionerna

I åtminstone en fråga var Burke och Paine överens: den amerikanska självständigheten förtjänade allt stöd. Paine stödde koloniernas sak gentemot den brittiska kronan i egenskap av motståndare till den gamla världens samhällssystem och i sin iver att riva ned och bygga nytt. Burke, vars kritik av brittisk utrikespolitik ingalunda inskränkte sig till Amerikafrågan, var pragmatisk i sin inställning och insåg först senare hur radikal den amerikanska frigörelsen skulle bli. Han ansåg fö att denna inte var att betrakta som någon revolution: "It was not a Revolution made, but one prevented."<sup>6</sup> Burkes tänkande präglades i allt väsentligt av övertygelsen om att engelska politiska institutioner var rätta och riktiga. Liksom 1688 års tronskifte blev den amerikanska självständigheten i Burkes ögon en manifestation för frihetliga värden och bekräftelsen av en lång politisk tradition. Det utmärkande draget var inte förändring utan tvärtom kontinuiteten med tidigare principer.

Paines ideal å andra sidan var den närmast totala brytningen med det gamla samhället, understödd av en stark egalitristisk filosofi. Kanske var hans slutmål

det som Tocqueville några decennier senare såg som den dominerande trenden i amerikanskt samhällsliv: en fortgående utjämning av livsvillkoren mellan olika sociala skikt. *Rights of Man* är en i många stycken förunderlig blandning av klassiskt liberala principer och långtgående krav på statlig omfördelning av egendom. Paines politiska filosofi kan, något förenklat, sägas vara en syntes av Lockes och Rousseaus tankar om naturtillståndet.

Burke gav Paine rätt i att det civila samhällets yttersta syfte var att bevara och skydda individernas rättigheter och att detta var den av statsmaktens uppgifter som borde vara överordnad de övriga. Men han godtog därmed inte det som han betraktade som metafysiska spekulationer, nämligen abstrakta rättigheter. Dessa skulle, enligt Paine, kunna ge medborgarna rätt att kräva materiella förmåner av samhället. Ur begreppet naturliga rättigheter härledde författaren till *Common Sense* en rätt till andras inkomster, rätt till statligt finansierad utbildning och pension etc.

Medan Paine hävdar att individen inte behöver samhället i nämnvärd utsträckning, menar Burke att människan *till sin natur* är en samhällsvarelse. Människor befinner sig aldrig i ett tillstånd av totalt oberoende av varandra, varken i förhållande till de nu levande eller till tidigare generationer och deras erfarenheter:

"Samhället är förvisso ett kontrakt. (...) Det är ett samarbete i all vetenskap; ett samarbete i all konst; ett samarbete i all dygd och i all fulländning. Eftersom målen för ett sådant samarbete inte kan nås på många generationer, blir det till ett samarbete inte bara mellan dem som lever, utan mellan de levande, de döda och de ännu ofödda."<sup>7</sup>

Denna djupa respekt för historiens band med nutiden och framtiden hade Thomas Paine ingen förståelse för. Även om hans utfall mot Edmund Burke kan verka överdrivna, är hans kritik i många avseenden tankeväckande. Vad menar t ex Burke med att hävda att den folkliga resning, som var på gång i Frankrike, saknar all rim och reson?

På denna punkt står det klart att Burke saknade information om faktiska förhållanden; detta har också påpekats av sentida forskare. Paine tycks ha fått uppfattningen att Burke ansåg att t ex den Aroriska Revolutionen innebar att kommande generationer fjättrades vid de institutioner och lagar som den tiden föreskrev, för tid och evighet.

Paine skriver:

"Varje tidsålder och varje generation måste vara fri att handla på egen hand, i alla situationer, liksom föregående tidevarv och generationer hade samma rätt. Det fåfänga och förmättna anspråket att vilja styra folk efter döden är den fräckaste och löjligaste formen av tyranni. Människor kan inte äga varandra; så kan inte heller en generation göra anspråk på att äga de generationer som skall följa."<sup>8</sup>

För Paine existerar främst nuet: den nya eran ställer nya krav och l'ancien régime måste bort till snart sagt varje pris. En omelett måste lagas, en ordentligt tilltagen omelett. Samtidigt kan man naturligtvis fråga sig hur rättvis Paine var i sin kritik av Burkes förment överdrivna pietet inför historien. Ty även om Burkes kunskaper om tillståndet i det revolutionära Frankrike var bristfälliga, är det knappast befogat att framställa honom som den

som i alla lägen försvarar den etablerade samhällsordningen. Det var ju Burke som skrev att det samhälle som saknar förmåga att förändra sig, saknar förutsättningar att överleva.

I *Letter to M. Dupont on the French Revolution* (oktober 1789) framgår klart att Burke stödde Frankrikes frihetssträvan, förutsatt att en ny och frihetlig ordning byggdes på kontinuitet med det äldre samhället och på försvaret av individens rättigheter.

På samma sätt fanns det en grundläggande skillnad mellan de män som samlades i Philadelphia 1787 och dem som möttes i Bollhuset i Versailles 1789 beträffande vilka politiska principer som borde ligga till grund för republiken. Den amerikanska revolten var, liksom 1688 års revolution, en återerövning av och en bekräftelse på hävdvunna politiska regler, vilka i allt väsentligt var Burkes egna: rätten till liv, frihet och egendom. De rättsliga principer som de amerikanska grundlagsfäderna anammade var fast förankrade i den engelska juridiska traditionen. Följaktligen inskränkte sig Burkes dystra förutsägelser till jacobinernas Frankrike; ironiskt nog var det dock Thomas Paine som skulle få leva tillräckligt länge för att få se sin meningsmotståndares profetior gå i uppfyllelse, Redan 1762 hade Rousseau förutspått att den lilla ön Korsika en dag nog skulle komma att överraska Europa; överraskningen hette Napoleon i förnamn, som bekant.

Det var dock inte bara Burke som saknade viktig information om 1789 års Frankrike. Paine uttrycker sig även han aningslöst, fast i motsatt riktning. Redan 1790, alltså innan *Rights of Man* publicerats, hade jacobinernas radikalism lett till

just sådana övergrepp i frihetens namn som Edmund Burke hade fruktat. Det som senare i mer permanenta former skulle få benämningen Skräckväldet, inleddes med attacker mot privat egendom, kyrkan, religionen och den gamla regimens samlade traditioner och institutioner. Ända ansåg Paine att den franska revolutionen måste betraktas som relativt mild:

”... när den franska revolutionen jämförs med andra länders revolutioner, förvånas man av det faktum att denna präglas av så få upproffningar; men förvåningen upphör då vi påminns om att det var *principer* och inte *människor* som var de påtänkta målen för förstörelsen”.<sup>9</sup>

Vore man elak skulle man kunna säga att Paine visserligen erkänner att äggen måste knäckas, men att omeletten trots allt blir väldigt stor i förhållandet till antalet använda ägg.

Det som är intressantare är citatets innebörd. Vad är det som åsyftas? Paine inser att revolutionen innebär stora offer, men då man betänker att det är principer som skall förintas, så är det nog värt besväret i alla fall. Så talar en sann revolutionär: inte nog med att ett visst mänskligt ”svinn” blir följd, det gäller också att utrota de principer – moraliska levnadsregler, traditioner och många generationers erfarenheter – som samhället vilar på, för att bereda plats för den nya ordningen.

Så framträder småningom med all önskvärd tydlighet den fundamentala skillnaden mellan ikonoklasten Paine och traditionalisten Burke. Där den senare ser ett sofistikerat samhällsmönster där alla samband och fördelar inte är omedelbart uppenbara, ser den förre endast en gor-

disk knut som omgående kan och bör expedieras.

Om det är riktigt, som Burke hävdar, att förändring är bevarandets förutsättning men att kontinuiteten är det överordnade värdet, blir det nödvändigt att precisera villkoren för acceptabla samhällsförändringar:

”När de nyttiga delarna av en gammal institution behålls och det som läggs till skall anpassas till det bestående, måste ett kraftfullt sinne, en fast, ihärdig uppmärksamhet, förmåga till jämförelse och kombination samt förmågan att förstå fruktbara lösningar, användas; dessa förmågor skall utövas i en fortgående kamp mot det ondas förenade krafter; mot den tjurskallighet som motsätter sig alla förbättringar och mot det uttröttade lättsinne som visar avsmak inför allt det besittter.

Men man kan invända – ’En process av detta slag är långsam. Den passar inte för en församling som sätter en ära i att på några månader utföra tidsälldrars arbete. Ett sådant sätt att gemonföra reformer kan möjligen ta många år i anspråk.’ Det kan det utan tvekan; och det bör det.”<sup>10</sup>

Gradvisa reformer tar tid och är tålmodskrävande. Men denna form av samhällsomdaning är på samma gång medlet och det grundläggande villkoret för att samhällets fundamentala värden skall kunna bevaras. Marseljäsen skrevs inte av reformister; giljotinen användes inte flitigast av de mer måttfulla revolutionärerna.

### Demokrati och jämlikhet

Samma principiella konflikter föreligger om man studerar de två författarnas

demokratisyn. Att Thomas Paine var en övertygad demokrat framgår tydligt av hans författarskap. Men han kompletterar sin grundmurade tro på ekonomisk och social nivellering med genuint klassiska liberala idéer, vilket ofta kan förvirra läsaren. Sålunda lyckas Paine med att vara djupt misstänksam mot skattmasar och mot själva rätten att beskatta – vilket han betraktar som det främsta hotet mot individens oberoende – och samtidigt förespråka ett obligatoriskt pensionssystem och offentlig skola. Staten bör förhålla sig neutral till samhällsekonomin . . . och ägna sig åt att fördela inkomster!

Fattigdom, enligt Paine, är en direkt följd av statsingripanden i marknadens mekanismer. Därför blir det för läsaren inte alldeles lättbegripligt, att Paine i nästa andetag hävdar att staten bör använda sin makt för att råda bot på dessa orättvisor. Den paradoxala slutsatsen blir att staten både är orsaken till och lösningen på orättvisor i samhället.

Lika entusiastisk som Paine är till demokratin – i bemärkelsen majoritetsvälde och tvångsvisa omfördelningar av resurser – lika misstänksam är Burke mot densamma. Jämlikhet, skriver Burke, är meningsfullt som begrepp endast på det moraliska planet. Alla människor är lika inför Gud och lagen, och åtnjuter samma rättigheter när det gäller egendomens okränkbarhet och individens suveränitet inom ramen för det civila – eller civiliserade – samhället.

Men härav kan man inte, som Paine, dra slutsatsen att t ex alla människor är kompetenta att befatta sig med offentliga affärer. Statens styrelse mår enligt Burke bäst av en maktindelning mellan monarken, aristokratin och parlamentet. Majoritets-

styre är ingenting i sig önskvärt; demokratin som beslutsform måste utvärderas efter beslutens konkreta innehåll. Och det faktum att vi som medborgare för det mesta underkastar oss parlamentsbeslut är en följd av praktiska, inte abstrakta, överväganden.

Om Thomas Paines drivkraft är tron på politisk och ekonomisk jämlikhet med hjälp av en långtgående politisering av samhället, är Edmund Burkes motiv det nästan diametralt motsatta. Jämlikhet i bemärkelsen nivellering är inget eftersträvansvärt och majoritetsbeslut är en giltig styrelseform för det civila samhället endast om detta system bevarar och skyddar individens rättigheter.

Efter en närmare granskning av Burkes och Paines idéer kan man så konstatera att avståndet mellan de två är avsevärt större än en ytlig betraktelse ger vid handen. Något förenklat skulle man kunna säga att deras meningsutbyte i stor utsträckning återspeglar skillnaden mellan den amerikanska och den franska revolutionen. Artikelförfattaren överlåter åt läsaren att avgöra vem som har rätt, eller om en gyllene medelväg kan urskiljas. En preliminär slutsats blir dock att en syntes mellan de båda herrarnas idéer reser nya frågor.

Debatten mellan Burke och Paine handlar ju egentligen inte så mycket om den franska revolutionen, som om villkoren och gränserna för omfattande samhällsförändringar. Vad kan förbättras på politisk väg och vilka förändringar gör ont värre? Vad skulle Burke respektive Paine ha ansett om dagens sönderfallande välfärdsstat?

Är välfärdsstaten i huvudsak en produkt av ett långt reformarbete, där ordet

"reform" är liktydigt med förbättring i alla sammanhang? Eller kan den helt enkelt avfärdas som ett bankrutt skrytbygge? Skulle Paine ha försvarat ATP? och skulle Burke först ha motsatt sig ATP för att så småningom försvara samma system?

200 år efter det att Burke och Paine publicerade sina skrifter om dåtidens genomgripande samhällsomvälvningar, kunde det kanske vara på sin plats att liberaler och konservativa mer kritiskt granskar sin politik utifrån sina respektive idéarv. Detta inte minst i ljuset av den spännande politiska utvecklingen i Östeuropa, där begreppen konservativ och radikal ställs på huvudet.

Burkes konservatism representerar måttfullheten och en sund skepsis gentemot alltför snabba och drastiska samhällsförändringar. Men denna inställning kommer alltid med nödvändighet att ställas inför nya utmaningar för att ständigt

utvärdera det historiskt nedärvda. Dialektiken mellan dem som företräder det etablerade samhället och dem som ifrågasätter etablissemangets förmåga att bevara grundläggande fri- och rättigheter är, och måste vara, evig.

#### Fotnoter

1. se bl a Stanlis: *Edmund Burke and the Natural Law*, Huntington House, 1986
2. Rights of Man, *The Thomas Paine Reader*, Penguin Classics 1987, s. 217–218
3. *Wiser: A History of the Search for Order* Prentice–Hall, 1983, s. 281–282 ff
4. Common Sense, *The Thomas Paine Reader*, s. 79
5. idem s. 7
6. *Appeal from the New Whigs to the Old*, (Works III) s. 86–87
7. *Reflections on the Revolution in France*, Penguin 1984 s. 194–195
8. Rights of Man, s. 203–204
9. idem s. 211–212
10. *Reflections*, s. 280